

УКРАЇНА: ЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ РАХУНОК

Дуже коротка наша пам'ять: тільки 20 років тому ми опинилися в епіцентрі найбільшої техногенної катастрофи в новітній історії людства, а вже сьогодні ці події перемістилися на периферію свідомості. Тоді ніхто не знав, чи є в нас шанс жити, чи є майбутнє у наших дітей та онуків. Звичайно, в родини, де страждають чорнобильські інваліди, чи в тих, які поховали своїх чорнобильських героїв, сприйняття подій інше. Та хіба їх чути?

Події наступних років відсунули чорнобильські болі та проблеми. Причин тому багато. Це і наше підсвідоме бажання позбавитися тривоги, і нові болючі проблеми людства, і нові соціальні катаклізми... та чи не зарано ми почали забувати про Чорнобиль? Жодних гарантій не маємо на те, що невидимий, нечутний, невлоний для наших відчуттів чорнобильський звір не простягає свої страшні щупальця до наступних поколінь через генні мутації. Не знаємо і того, яка чорна діра всесвіту заховалася у напівзруйнованому саркофазі, де зосереджені тонни радіоактивних речовин. Цей саркофаг уже понад два десятиліття збираються поховати в новому саркофазі, котрий ніяк не почнуть будувати.

Які небезпеки приховують у собі відпрацьовані відходи атомних електростанцій, технології нейтралізації яких досі не розроблені фахівцями?

Цих питань, на які немає відповіді, багато. Тому важливо знов і знов осмислювати катастрофу та її наслідки.

У роковини трагедії ми знову звернулися до експертів. Питаємо:

1. *У чому, з Вашої точки зору, полягає виклик Чорнобиля?*
2. *Який Ваш особистий досвід переживання й осмислення Чорнобиля?*
3. *Що вразило Вас тоді, в 1986-му році? Що пам'ятаєте і відчуваєте сьогодні, в 2006-му році?*
4. *Якими є уроки Чорнобиля? Чого вони нас навчили?*

На анкету відповідали:

Оксана Пахльовська – літературознавець, завідувачка кафедри української мови та літератури Римського університету «Ла Сап'єнца».

Віктор Малахов – філософ, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Микола Карпан – фізик, учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, автор книги «Чорнобиль. Помста мирного атома».

1.

О. Пахльовська: Це не Чорнобиль кинув виклик людству. Це людина кинула виклик природі. Невидимій, сокровенній її частині. Атому – безконечно малим вимірам матерії, так само загрозливо таємничим, як і її виміри безконечно великі. Атом – це “вивернутий” Всесвіт, безконечність, обернена всередину. Людина, не замислюючись над наслідками, “розбудила” безконечність, оселила її у своєму щоденному минушому бутті. І виявилось, що це не безконечність життя з його конструктивними трансформаціями. Це безконечність смерті з її патологічними мутаціями. Атом не може дезінтегруватись остаточно. Але здатен дезінтегрувати все живе.

А якщо історично контекстуалізувати Чорнобильську катастрофу, то *Чорнобиль* – це ланцюгова реакція комунізму, його зловісний символ. Не забуваймо, що це ЧАЕС ім. В. І. Леніна, призначена колись бути емблемою “неперевершених досягнень” радянської системи. Технологічна історія Чорнобиля вкладається у хронологію останньої фази радянського режиму. Втім у плані культурно-історичному це “*longue durïe*” Системи, її довготривання в часі. Реактор можна накрити не одним саркофагом, проте ця Фабрика Смерті буде працювати й далі. Спеціалісти кажуть, що зруйнований реактор становив надзвичайно складний об'єкт, досі не відомий науці ні в плані технічному, ні в плані радіаційному. Таким досі невідомим науці “об'єктом” є сьогодні пострадянська модель суспільства – політичний і соціо-психологічний Саркофаг радянського режиму.

Плануємо провести з Росією переговори про розподіл спадку радянської держави? Алмазний фонд залишить собі Москва. А нам лишаються 180 тонн ядерної смерті. Збагачений уран і плутоній, якого б вистачило на десятки атомних бомб. І

перспектива – від 120 до 150 років лише для поступового закриття ЧАЕС. А процеси розпаду і напіврозпаду? Плутонію для цього потрібні десятки тисяч років...

Заіржавілі п'ятикутні зірки в Зоні – нагадування, що комунізм небезпечний навіть мертвий. Іржа ідеології, що викликає сепсис у заражених нею народів.

В одному з монологів у книзі Світлани Алексієвіч “Чорнобильська молитва” читаємо: “*Чорнобиль – це катастрофа російської ментальності*” (курсив мій – О. П.). Так є. Це ментальність, в якій живе хвороба планетарної “місії”, “світового прогресу”. універсальних надлюдських міфологем, – і немає місця людському.

У центрі європейської цивілізації – від античних часів – людина. Розвиток технологічної свідомості – це поступове ускладнення концепції Інструменту. Інструмент мав слугувати людині для полегшення життя, для вивільнення людського часу, для творення і вдосконалення. А центром російської цивілізації є влада. Тому сама людина і природа стають лише анонімними інструментами для реалізації цієї міфологеми влади.

Звідси й інстинктивна недовіра і нелюбов до Заходу, тим більше темна й неосмислена, що віддавна була замішана на страхові, на почутті власної меншвартості. Коли в Європі розвивалися ренесансна наука і технологія, в Росії панувала “опричнина”. Іван Грозний на дипломатичних прийняттях щоразу, коли іноземний посол “оскверняв” його царську руку своїм поцілунком, демонстративно цю руку омивав. Тоді як відомого нам Олексія Михайловича ставили на царство, він обіцяв бути царем “от моря до моря и от рек до конц вселення”. Вже в ті часи цей абстрактний і олістичний, якщо вжити термін Поппера, тип мислення прирік Росію на існування за межами історичної динаміки європейської цивілізації.

Європа через поступ науки й технології поступово вчилася домінувати Хаос, давати йому раціональне пояснення і, врешті, його “упорядковувати”.

А Росія вірила в те, що й Хаос можна подолати владою, силою, “указом”. Коли ж не вийшло (“как такое могло произойти?! Ведь ученые всегда заверяли нас, руководителей страны, что реактор абсолютно безопасен”¹, – казав Горбачов), Росія

---

¹ Горбачев М. Чернобыль сделал меня другим человеком (интервью Г. Аккерман). “Новая Газета”. № 15, 2.03.2006.

знайшла йому місце на Землі. В самому серці слов'янського світу. У Чорнобилі.

Чорнобиль – це не виклик, а *наслідок виклику* – законам історії. Законам природи. Законам людського буття.

Сталінський тип влади – модернізований “рімейк” влади фундатора російського автократизму Івана Грозного – будувався на переконанні, що будь-яке явище, будь-який вимір буття можуть бути силою перетворені на запрограмовану владою реальність. Звідси й Голодомор: “індустріалізація” – з метою протистояти “ворожому” Заходу, хоч би й ціною життя цілої селянської цивілізації. Зрештою, планувалося навіть повернути навспак ріки, бо це на Заході вони впадають у море, а у СРСР вони мали з моря випадати... Що ж тоді дивуватися “кукурудзяному божевіллю” Хрушова чи “виноградному божевіллю” Горбачова...

Попереджав же Маркс, що пролетарська революція має відбутися в індустріально високорозвиненій країні. – а отже, не в Росії. Тому і ядерною енергією, – щоб не пустити під укіс світ, – може займатися лише країна з відповідною до цього науковою і технологічною базою. Роберт Оппенгеймер, автор “Манхеттенського проєкту”, принаймні знав, що означає ядерна енергія в руках людини, коли казав: “Ми зробили роботу за диявола”. Кремлівські ж партайгеноссе навіть власні накази писали з орфографічними помилками. Так печерна ейфорія російсько-радянського комунізму з приводу того, що “мы впереди планеты всей”, таки отримала своє підтвердження: технологічно відстала країна спровокувала найбільшу техногенну катастрофу в історії. “Світле майбутнє людства” обернулося поверненням до його первісного, доісторичного стану.

Від Івана Грозного до Сталіна й далі, до сьогодні триває ця суспільна, мовна й інша “інженерія”, без знання методів і інструментів перетворення. Триває нищення професійності та нищення етики праці. Так був створений *homo sovieticus* – через вселення в людину тваринного жаху за своє виживання і тим самим витіснення з людини людського, ліплення з неї автоматичного виконавця волі Влади. А потім ту ж саму людину було перетворено на “біо-робота”, якого можна кинути в атомне пожарище, мовби горів не атомний реактор, а старий сарай з непотрібним реманентом. А потім жертви найбільшої техногенної катастрофи світової історії стали заручниками допотопної

медицини, закапсулованої в параної секретності та ідеологічних заборон... Фатальне коло.

Якщо вдуматися: невідоме навіть число загиблих від Голодомору. П'ять мільйонів? Десять? Дванадцять? А яка кількість реально постраждалих від Чорнобильської катастрофи? Де правда? Це підрахунки неурядових організацій – від 30 до 40 тисяч загиблих? Це остання цифра на 1 січня 2005 р. – 2 646 106 чоловік постраждалих, з них 643 030 дітей? Чи той 31 загиблий ліквідатор? Чи нові дані, які наводить євродепутат від Партії Зелених Німеччини, Ребекка Хармс, що напередодні 20-ї річниці виступила в Європарламенті з доповіддю “Інакший звіт про Чорнобиль”², опротестовуючи “політично заангажовані” дані МАГАТЕ (4 тисячі) і називаючи цифру від 30 до 60 тисяч потенційних смертей і окремо – 66 тисячі захворювань щитовидної залози?! Чи 9 мільйонів людей в Україні, Білорусі і в тій же Росії, що різною мірою зазнали – і зазнаватимуть – на собі вплив цієї катастрофи?..

В історії Холокосту пережитий жах навчив людство нової етики. Вирятувано з прірви історії кожне ім'я, пам'ять про кожне людське життя, де тільки можна було знайти тінь чи спогад того загубленого існування. В єрусалимському Меморіалі Яд-Вашем голос диктора – під куполом темного зоряного неба, де кожна зірка – душа дитини, – промовляє, одне за одним, імена загиблих єврейських дітей на всіх широтах понівеченої нацизмом Європи. Через драму окремих людських доль, через імперативну задокументованість Холокосту ця трагедія стала невід'ємною частиною моральної свідомості сучасної людини. А що лишилося від Голодомору, якщо в ті роки в Україну не міг в'їхати жоден журналіст, якщо не можна було зробити жодного фото?! Якщо більше п'ятидесяти років по тому ані словом не можна було згадати ту трагедію? Народ без зойку пішов під землю.

Заборони з інформації про Чорнобиль знімалися повільно, паралельно з неухильним колапсом самої Системи – від 1989 до 1991 року. Скільки реальної правди впливло з кривавої каламуті режиму? І скільки правди осіло на її замуленому дні?..

---

² Звіт написано на основі досліджень двох британських вчених, Йсна Фейрлі і Девіда Самнера (див. “День”, № 61, 12 квітня 2006). Див. також: <www.chernobylreport.org>.

Радянська система залишала людині одну-єдину свободу – вмирати. Без права знати причини і масштаби смерті.

Чорнобиль, “мирний атом” по-радянськи, – це 400 бомб Хіросіми. Ядерна війна Росії проти поглинутих нею народів. Ядерна війна комунізму проти людини.

В. Малахов: Чорнобильська катастрофа – здається, перший випадок, коли сучасне людство та упритул зіткнулося з загрозою незворотних змін елементарної структури самого буття – загрозою з боку того, що є принципово невідчутним для людини і через це виглядає особливо чужим і ворожим: не просто несумірним, а потойбічним світові, яким ми його віднаходимо і в якому живемо. Ми звідали специфічну тривожність ситуації, коли знайомі риси поверхні буття видаються витонченим знущанням, що приховує зловісну трансформацію його внутрішньої суті. Непозбутність цієї тривоги породжувала всілякі спроби її матеріалізувати: ясна травнева зелень бачилася не по-доброму темною, сонячне проміння – занадто різким і пронизливим, давні пророцтва спливали на пам’ять... Фантазмагорійна, сповнена німотного відчаю “чорнобильська” реальність, понад усі видимі (або такі, що згодом могли стати видимими) наслідки трагедії – медичні, екологічні тощо, – сама по собі вже виявилася колосальним онтологічним зіпсуттям, реальним символом планетарного негаразду. Унаочнення перспективи швидкого і докорінного витіснення людини зі звичного середовища її існування, що стає зрадливим і злоякісним, – на мою думку, виклик, започаткований Чорнобилем, за великим рахунком полягає саме у цьому. І щоб одразу сказати головне – незамінний засіб протидії цьому викликові, засіб, що його здатна опанувати як будь-яка людська спільнота, так і будь-яка окрема особистість, полягає, як уявляється, в поєднанні двох принципів речей. Перша з них – це *імператив точності*, імператив, що не скасовується об’єктивною невизначеністю наявної ситуації. Навпаки, я маю гостро і чітко усвідомлювати саму цю невизначеність, маю прагнути досягти її причини, її межі – і тоді, саме внаслідок цього мого зусилля, світ навколо мене поступово повертатиме собі свій нормальний вигляд, у ньому знову стануть можливими раціональні прогнози і дії. Друга зі згаданих речей, конче потрібних у світі після Чорнобиля – це *оптимізм*, водночас обачливий, заякорений у шойно

відзначеному прагненні до точного бачення ситуації, і відважний, здатний надихатися, попри все. довірою до буття, всеперемагаючою любов'ю до нього, котра зростає, як на дріжджах, на свідомості власного трагізму. Чорнобильський цикл пісень Володимира Висоцького. про який мріялося мені, як, певен. багатьом з моїх співвітчизників, існує, на жаль, лише у віртуальному просторі, проте головне уславлений співак встиг сказати заздалегідь:

Кто сказал, что земля умерла?
Нет – она затаилась на время...

М. Карпан: Сьогодні багато країн проголошують про новий виток розвитку атомної енергетики, яка видається їм успішною альтернативою тепловим електростанціям на тлі зменшення світових запасів нафти й газу. 18 лютого 2005 року президент США Буш анонсував програму будівництва АЕС нового покоління під назвою “Глобальне партнерство з ядерної енергії”. США планує будувати ці АЕС спільно з Росією, Францією та Японією. Нові атомні станції вже заявлені в бюджетному посланні Буша на 2007 рік і в програмі розвитку атомної енергетики Росії на період 2005 – 2015 років. Схожі плани розробляла й Україна.

За підрахунками Міжнародного агентства з атомної енергетики, у загальному підсумку країни світу витратять до 2030 року понад 200 млрд. доларів на розвиток атомної енергетики, і частка електроенергії, виробленої на АЕС, помітно зросте.

Чи достатньо обґрунтований цей прогноз МАГАТЕ? Чи вірить суспільство у безпечність сучасних ядерних реакторів і чистоту атомної енергетики? МАГАТЕ не вперше робить прогноз розвитку атомної енергетики. Іще 1974-го року це агентство стверджувало, що до кінця ХХ століття в усьому світі працюватиме 4500 ядерних енергетичних установок. Проте сталося по-іншому – сьогодні у 31-й країні світу працює лише 440 атомних реакторів (менш як 10 % від вирахованої агентством кількості). Чому так блискуче провалився перший прогноз МАГАТЕ? Невже це трапилося тільки через вибух реактора на Чорнобильській АЕС у 1986-му році?

Так, ООН визнала Чорнобиль проблемою світового рівня. За даними експертів цієї організації збитки, завдані Чорнобильською катастрофою всім країнам, складають майже трильйон доларів. Із них на Україну припадає не менш як 200

мільярдів доларів США. Крім того, за даними Міністерства охорони здоров'я України, тут за двадцять років померло вже понад 504 тисячі осіб із числа тих, хто працював у Чорнобилі, і тих, хто мешкав на забруднених радіацією територіях.

А ще в Чорнобилі унаочнилися давно відомі, але досі не вирішені проблеми атомної енергетики. Це ненадійно укритий аварійний реактор, понад 20 тисяч відпрацьованих тепло-випромінюючих касет з ураном і плутонієм (для яких ФРАМАТОМ побудував сухе сховище, непридатне для експлуатації) і 10 мільйонів тонн радіоактивних відходів, що зберігаються неналежним чином. Масштаб чорнобильських проблем такої величезний, що позбутися їх силами самої лише України неможливо. За 20 років у розв'язання цих задач вкладено вже понад 300 мільйонів доларів, а стан проблем тільки погіршився. Хіба це не говорить про небезпечність атомної енергетики та про ненадійність технологій зберігання відпрацьованого палива та радіоактивних відходів, якими послуговуються?

Роботи з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи фінансує "велика вісімка". У них беруть участь фірми США та європейських країн. І якщо учасникам міжнародних чорнобильських проєктів не вдасться ліквідувати всі наслідки Чорнобильської катастрофи, то світова атомна енергетика цілковито втратить довіру суспільства.

2.

О. Пахльовська: Пам'ятаю відчуття раптової порожнечі. Відчуття зупиненого часу. Відчуття ворожості простору.

Пам'ятаю, як посеред кімнати моя мама запитала у тата: "Це значить, нас всіх убили?" Мені здавалося, що стіни тієї кімнати мовби спалило раптовою незримою пожежею. Людина опиняється просто неба, позбавлена жодного захисту. І питання: отже, може настати момент, коли батьки не спроможні більше захистити дітей? Коли діти не здатні більше допомогти батькам? Серед найгірших випробувань – під бомбами, в пустелі, посеред цунамі – людина може виробити стратегію порятунку. А проти радіації не існує стратегії порятунку. З'являється відчуття непоправної, невиліковної самотності.

За рік перед тим – у 1985-му прийшов до влади Горбачов! – почали друкуватися перші – навіть не згадки, а алюзії на Голодомор. У 1933-му в Україні – "житниці Європи" – було

відібрано хліб. У суспільства відібрали право на одну з базових потреб людини – їсти. У 1986-му в цього суспільства було відібране ще одне базове право – дихати. В Україні була відібрана земля, вода, повітря.

Чорнобиль для мене – у 1986-му і сьогодні – це символ стосунків України з Росією, символ безчесного ставлення Росії до сусідніх країн, загалом до природи, загалом до людини. Це “СПОВІЛЬНЕНА КАТАСТРОФА”, – а саме це і є незмінна історична формула українсько-російських стосунків. Нас обволікає ця смерть. Ми не знаємо, чи колись – і коли? – станеться остаточне й непоправне, чи все ж якось вдасться відвоювати в цієї смерті нашу землю. Лише економічні втрати України за останні роки вимірюються сотнями мільярдів євро. 142 тисячі квадратних кілометрів нашої землі виведені з вжитку, знеживлені, можуть породжувати лише смерть, а не життя. Біля саркофагу є місця, де випромінення сягає 3400 рентген. Досить кількох хвилин, щоб загинути.

Відчуття 1986-го – це відчуття пастки, – невидимої пастки України, що розрослася до космічних розмірів. Небезпека вийти з дому, з їсти сунічку, знайти гриб. Небезпека потрапити під дощ. Вдихнути вітер. Через 20 років по тому – невідомо, коли почнуться масові захворювання (після Хіросіми й Нагасакі середній час був якраз 20-25 років). Неможливо довести походження хвороб. Зло всеприсутнє й невидиме – як сама радіація.

А Білорусь? Чверть білоруської території отруєна. Організм білоруського підлітка має параметри організму британського пенсіонера. А щойно обраний на третій мандат президент Лукашенко урочисто проголосив: “Ми зупинили розширення Європи!”

Чорнобиль, до чого він торкнувся, вивітрив життя з теперішнього часу. І з майбутнього. Чорнобиль змінив послідовність цих часових вимірів. Майбутнє стало заручником минулого.

А також породив відчуття провини і обов’язку. Провини, хоч сам ти ні в чому невинний. Обов’язку, бо мусиш заступати собою виворонені Системою порожнечі в людському житті.

Свого часу працювала з групою італійських лікарів, які постачали обладнання й медикаменти до львівської онкологічної лікарні. Під час приїздів до Львова навіть не зупинялась у готелі –

жила в тій лікарні, аби розділити і зрозуміти цей біль. Жінки годували груддю приречених немовлят. Пам'ятаю очі десятилітнього хлопчика, який вмирав від лейкемії. У палаті сидів його дід і дивився у вікно. Батьки цього хлопчика загинули в автокатастрофі. Пам'ятаю крижаний, до ворожості, жорсткий погляд тієї дитини. Хлопчик питав: чого ти, жива, прийшла на мене дивитися? Ті роки, які ти прожила, я вже не проживу. Дитина, яка знає, що вмирає, – це, мабуть, найнестерпніше, що є на цьому світі.

Бракувало всього для лікування. Масок стерильних не мали лікарі. Матері працювали прибиральницями – так отримували змогу бути зі своїми дітьми до кінця їхньої агонії. Все функціонувало на героїзмі одних – і на корумпованості інших. У дорослій лікарні на останньому поверсі люди лежали вдягнені. У пальтах, у шапках. Де мали б бути стерильні бокси, протікала стеля. На термінальних хворих падав то дощ, то сніг.

І чи ж сьогодні щось змінилося? Мої італійські друзі, фундатори міланської Асоціації “Солетерре”, “Сонце і земля”, роками підтримують київську педіатричну онкологічну лікарню. Операція називається – “Усмішка в лікарняній палаті”. Проте знову на останньому поверсі протікає стеля. І бракує всього – від інструментів для діагностики і лікування до нормального харчування.

Звернулись, однак, за підтримкою до відомої російської модельки з українським прізвищем, що працює в Італії. Наташа згодилась, але пережила неабиякий культурний шок, коли в прямій радіопередачі дізналася від італійців, що українська – не діалект російської, а, виявляється, окрема мова...

Пам'ятаю також, як в Італії ми лікували чотирнадцятилітнього хлопчика, що вмирав від лейкемії. І він був одним з тисяч... Десятки людей ним займалися між Кремоною, Міланом, Туріном... Він умирав терпляче й усміхнено. І такий вдячний був усім за увагу, що після кожної пункції, білий як стіна, нам усім обіцяв обов'язково видужати. І не виконав своєї обіцянки.

І це – тільки видимий шар хвороб. А ще є недосліджений і непрогнозований шар невиліковних психологічних травм. Відчуття приреченості, безперспективності життя, країни, історії. Частина молоді втомлюється, тікає за кордон, забуває. А в Чорнобилі, зустрічаючи іноземних гостей, хор співає: “Люди, здравствуйте! На земле своей государствуйте”...

Де пройшла Росія, лишила за собою звалтовану землю.

Звалтована Гея. Звалтована мати.

Сьогодні відчуваю – НЕПРОЩЕННЯ. Ніколи, ніде, ні за яких умов. По-християнськи годилося б прощати. Втім, є злочини, за які можна тільки проклясти. Для нас Чорнобиль – трагедія. Але в російській історії – це тавро. Атомним вогнем поставлена печать злочину.

В. Малахов: Коли вибухнув реактор на Четвертому чорнобильському енергоблоці, нашій доньці йшов дев'ятий місяць, племінниці невдовзі мало виповнитися п'ять років. Тож батьківські тривоги тієї доби ми пізнали сповна. У нас були знайомі-фізики, більш-менш обізнані з ситуацією: у перші дні, коли чорнобильський вітер віяв не в наш бік, вони дозволяли нам виходити з дівчатами, як звичайно, на свіже повітря, та й самі гуляли з нами зі своїм немовлям. Аж ось 30 квітня, десь опівдні, біжить до нашого затишного тінястого притулку у Ботанічному саді захесканий наш знайомиць і, розмахуючи руками, кричить негайно забирати дітей додому. Тривав чудовий весняний передсвятковий день, люди раділи довгій черзі вихідних попереду і дивилися на нас із нашим сум'яттям і нашими пересторогами як на диваків. Коли вдома ми “сіли на телефон” і, налякані, заходилися попереджати знайомих, мало хто йняв нам віри.

А для переляку причини були у нас тим більші, що під першим враженням біди ми спрожого переплутали мікрорентгени з мілірентгенами і відтак декілька годин жили в передчутті неминучої променевої хвороби. Ті декілька годин назавжди врзалися у пам'ять: квітуча весна, початок свята надворі – й апокаліпсис у душі...

У наступні дні вражали не просто брехня і замовчування очевидних фактів з боку тодішньої влади та її каналів інформації, а нахабство цього замовчування і цієї брехні. Перше, що ми довідалися про Чорнобиль з коротенького повідомлення ТАРС, – це те, що жоден іноземний громадянин там не постраждав. Телебачення пригощало нас мажорними першотравневими репортажами, демонструвало усміхнені обличчя рибалок і дачників, які, від'їжджаючи на природу, запевняли, що “не вірять” ні в яку радіацію, а вірять радянській науці. Коли моя дружина зателефонувала у пошуках правди до приймальні ЦК КПУ, їй

металевим голосом відповіли, що нічого особливого не трапилось і порадили не сіяти паніку.

Природно, що свідоме приховування реального стану речей підживлювало недовіру до будь-якої конкретної інформації, налаштовувало людей на найчорніші припущення, породжувало нестримний жах. І це саме по собі було небезпечно і погано; серед найближчого кола своїх знайомих я знаю людей, долі яких були зламані поспішною “втечею від реактора”; інші неоправно псували психіку і здоров’я собі та власним дітям.

Нашу родину у цьому плані порятували, по-перше, згадані друзі-фізики, по-друге, – те, що в нашому розпорядженні час від часу виявлявся дозиметр і ми могли здобувати якусь дуже обмежену, проте конкретну і певну, інформацію. Зараз уже важко уявити, наскільки це важливо було тоді, зокрема і в морально-психологічному сенсі: мати бодай мінімальні відомості, на які можна покластися. На підставі таких відомостей ми могли вирішувати, зокрема, що і як треба чистити в домі, які речі слід взагалі викинути (“світилося”, до речі, у нас те, що перебувало не лише на балконі, а і на підвіконнях), куди везти дітей, чим годувати тощо. Певен, що інформацію такого гатунку від самого початку і конче потрібно, і цілком можливо було якнайширше надати людям – зокрема, вже в найперші дні, стосовно реальних доз радіації, того, як запобігти проникненню в організм радіоактивного йоду та ін. Нічого особливо хитрого чи підривного в такій інформації не було б, а здоров’я й життя вона могла б зберегти багатьом.

Натомість нас годували мовчанкою – мовчанкою, в якій так і бриніла зневага до людей, громадян своєї ж країни. Втім, ця зневага виховувалася здавна і могла набувати найрізноманітніших проявів. Чому, скажімо, не виїхав на місце події М. С. Горбачов? Хоч би як там було, він, гадаю, мав це зробити. Взагалі фатальність досвіду Чорнобиля не в останню чергу полягає, як на мене, в тому, що за зорі постбрежневських зрушень, коли поступово окреслювалися можливі перспективи еволюції всієї нашої частини світу, цей досвід з граничною дохідливістю засвідчив байдужість радянського режиму як такого до людської долі і, тим більше, до людських переживань. Я переконаний, що для багатьох моїх співвітчизників саме Чорнобиль виявився своєрідною останньою краплиною (нічогенька собі краплина, звичайно), котра переповнила чашу

багаторічного терпіння. – подією, після якої сподіватися на розвиток гуманістичних і демократичних засад у “форматі” СРСР виявилось вже неможливим. Саме після Чорнобиля приреченість Союзу, дивлячись з України, стає очевидною. Кажу про це з гіркотою: мені досі здається, що у вигляді Радянського Союзу примхлива історія надала нам надзвичайно важливий, нічим не замінний шанс; тепер цей шанс втрачено назавжди.

Як відомо, колишня наша велика країна була країною героїчною. Згідно з відомим висловом Б. Брехта, вона завжди потребувала героїв і таки їх мала. Чорнобиль також породив цілі когорти героїв, людей, які йшли на подвиг, ризикували життям, – і як не віддати належне самовідданості цих людей, не згадати знову і знову те, чим ми їм зобов'язані! Проте є подвиг і є вчинок. Подвиг – гасити радіоактивну пожежу, вчинок – долаючи явні й неявні заборони, на свій власний ризик прорватися до мікрофона або телекамери і сказати людям конкретну і зрозумілу правду про те, що сталося. Подвигів, дякувати Богові і людям, які їх звершили, було тоді чимало; а от чи достатньо виявилось вчинків? Не можу в цьому зв'язку не згадати про власну негідну поведінку: читаючи в перші післячорнобильські дні лекцію перед студентською аудиторією, я не спромігся повідомити своїм слухачам про те, що трапилось і що було тоді для мене самого предметом найгостріших переживань. Досі не знаю, як це могло трапитися; мушу визнати, що принаймні для декого з тодішніх моїх студентів щире слово викладача, безперечно, виявилось б потрібним – а я промовчав.

М. Карпан: Що змінив у мені Чорнобиль? Він знищив мою віру у розум політиків, які прийняли рішення про евакуацію міста чорнобильських енергетиків, де мешкала моя родина, лише через добу після аварії.

До політиків особливий рахунок. Вони досі не ініціювали створення ядерно-безпечних реакторів. Не змусили енергетиків розв'язати проблему надійного (довічного) захоронення опроміненого палива та радіоактивних відходів. І тепер, замість кардинального вирішення цих глобальних проблем, атомники йдуть на свідоме одурення суспільства, применшуючи завдану йому шкоду від ядерних технологій, що використовуються у світі.

І все ж, незважаючи на величезну дорожнечу таких заходів, я сподіваюся на зміни в атомній енергетиці, оскільки вірю, що після аварії в Чорнобилі громадянське суспільство своєю активністю змусить політиків та енергетиків працювати ефективніше.

3.

О. Пахльовська: Інколи думаю, що нічому. Інколи маю відчуття, що на рівні історичному і на рівні етичному – ЧОРНОБИЛЬ НІЧОМУ НЕ НАВЧИВ НАШЕ СУСПІЛЬСТВО. Це невміння вчитися походить від специфічних стосунків з історією, які існують у цьому суспільстві, а загалом і в усьому пострадянському просторі, за винятком Балтійських республік. Цей пострадянський простір є, вочевидь, морально і психологічно інфікований значно більшою мірою порівняно з простором посткомуністичної Східної Європи. Визнавати це гірко, але й мовчати про це не маємо права. Україна виламується з цієї парадигми, однак є ризик не встигнути виламитися з неї остаточно. У цьому просторі не відбуваються порахунки з історією, не відбувається осмислення, а головне – ПЕРЕ-ОСМИСЛЕННЯ історії.

Чорнобиль – це другий після Голодомору геноцид України. Гаразд, можна вважати, що під час режиму і справді суспільство не мало змоги отримати інформацію. Однак у пострадянський період вийшло друком безліч матеріалів, джерел, осмислень. І що? Хіба суспільство збунтувалося тоді, коли було сказано вголос, що Сталін обезголовив українську націю, змусив її до капітуляції, винищивши, як писав І. Лисяк-Рудницький, її активні суспільні групи і тим самим перетворивши її на “покірне знаряддя в руках кремлівських можновладців”? Від українського парламенту до кремлівських коридорів час від часу і сьогодні відлунює твердження, що Голодомор – вигадка українських “націоналістів”.

Якщо подібна амнезія торкнулася Голодомору – не лише політичної, соціальної, економічної, культурної катастрофи, а й катастрофи демографічної не на одне століття вперед, – амнезія Чорнобиля – це вже стає питанням звички. Поговоримо на річницю – до наступної. Хто відповідальний? Якщо Росія не відповідальна за Голодомор, то вона не відповідальна і за Чорнобиль. *Росія залишила собі матеріальний спадок СРСР,*

але не його спадок моральний. Росія може нас шантажувати газом, Чорноморським Флотом, сепаратизмом, продовольчими війнами, позаяк знає: З НАМИ – можна. З Польщею, наприклад, чи Естонією, чи Чеською Республікою – чомусь ні. Тому вони є. А ми періодично висловлюємо сумнів щодо нашого існування сьогодні, – а особливо завтра.

Ось тому навіть після Помаранчевої Революції, коли суспільство все ж спромоглося на прорив крізь безповітряний простір “минулого, яке не минає”, отримуємо в парламенті все тих самих, хоч би й залишкову жменьку, комуністів з їхньою безсоромною риторикою про “народ”. Отримуємо якийсь конгломерат кланів, виразників “волі” люмпенів і мільйонерів, з незмінними параноїдальними візіями “злиття” з “братнім російським народом”, хоча стоять за тим як максимум плани “злиття” і “розлиття” капіталів подалі від систем контролю західного світу. В Європу нам не треба, а особливо в НАТО, – щоб наших хлопців, бува, не послали гинути в “гарячі точки”. Забувши про Афганістан. І не пам’ятаючи про Чечню. Бо там, коли російські солдати – часом разом з українськими найманцями, – згорають у танках, то те, що від них залишається, згрібають вилами. Мабуть, ці “гарячі точки” ближчі й зрозуміліші.

Партія “Не Так!”, “Партія Зелених”, разом з поріділими, але так само войовничими комуністами, активно протестували проти будівництва сховища відпрацьованого ядерного палива. Чому? Бо наближалися вибори (хоч деякі з цих партій набрали на виборах аж пару цифр – після нуля з комою). Тим часом на відкритий ядерний смітник біля Дніпропетровська, де просто неба лежать 8 тисяч тонн уранових відходів, ніхто не звертав уваги впродовж 15 років. Масові захворювання, смерть, – проте навіть місцевим мешканцям чомусь і не спадало на думку поцікавитися, в чому ж причина. Тим часом, на тлі цих голосливих селекторальних спекуляцій (один політик знущально радив викопувати могильники в себе на городах!), відпрацьоване паливо переробляється в Росії за відповідні мільйони доларів (і чи не підніметься завтра ціна до “європейських” стандартів, як за газ?! “Ринкові відносини” вони й на цвинтарі ринкові...). Тим самим Україна субсидує російський ядерно-паливний цикл. А в 2010 р. високоактивні відходи мають повернутися з Росії в Україну. Цікаво, куди?

І де були вчора всі ці галасливі борці за “народне добро”, коли зона стала “беспределом”? 24 квітня 2005 р. Генпрокуратура оголосила про порушення 63 кримінальних справ за розкрадання коштів на ЧАЕС. Досі чекаємо на результати розслідування. Цікаво було б дізнатися, куди поділися гроші – західні гроші, а не рублі!, – необхідні для порятунку України, тієї ж Росії, Білорусі і взагалі цілого континенту? На саркофаг вимагалось від Заходу 4 мільярди, а потім було витрачено невідомо куди, за різними підрахунками, 12 мільярдів. Новий саркофаг мав стояти до початку 2005 року, як обіцяла стара (!) влада. Натомість керівництво ЧАЕС зробило євроремонт у власних кабінетах. Радіоактивний метал вивозився з 30-кілометрової зони для переробки на металургійних комбінатах. Як сказав один з державних інспекторів радіаційного захисту: “Работы на станции ведутся с нарушением законодательства... По типу – кому что захочется...”³. Так ось, “по типу – кому что захочется”, коли не вдавалося дійти європейську корову, завжди під боком був держбюджет. І не важливі навіть імена стрілочників – працювала все та ж сама Система, яка перерозподіляла гроші між своїми ланками, поки новітні раби мертвого Атомного Фараона працювали за мізерну платню, отруюючись радіацією та рятуючи світ від загрози нової катастрофи.

А в 2004-му, коли сотні тонн радіоактивного пилу шохвилини могли піднятися над Україною і світом, підприємство “Комплекс”, яке мало б займатися дезактивацією знайденого в зоні металу, дбало про фінансове забезпечення виборчої кампанії провладного кандидата... Один з колишніх керівників “Комплексу” – продовжую цитувати матеріали “Закритої Зони” – засвідчує: “2003 – 2004 год, все в зоне было направлено на победу единого кандидата от власти – Януковича. Металл, двигатели – когда спрашивали, куда же деньги – а все на выборы. Мне, как директору предприятия, задача ставилась очень четко...” Директору “четко” було наказано зібрати 20 мільйонів доларів за рахунок вивозу металобрухту із зони радіаційного забруднення. І що цікаво, ані тобі Леоніда Кравчука з протестом, ані Петра Симоненка.

Тож коли на Заході твердять, що Україна “спекулює” на Чорнобильській трагедії, – чи легко спростувати цю думку у світлі вищенаведених фактів?!

---

³ Див. “Закрита Зона” (5 канал ТБ) для “Української Правди”, – 4.05.2005.

А один російський політолог на питання, чим Росія допомагає постраждалим від Чорнобильської катастрофи дітям, відповів: Росія вже тим допомагає нашим дітям, що її газ тече по українській території...

Свого часу на маніфестаціях 90-х років між національних прапорів можна було бачити надпис: “Вимагаємо Чорнобильського Нюрнберга!”. Однак Україна не домоглася не лише символічного “Нюрнберга”, а й елементарного суду над відповідальними за цю катастрофу. Безкарність – це запрошення до нових знущань.

Так, Чорнобиль – це 400 бомб Хіросіми... І мертві українські діти не встигли зробити свого тисячного журавлика.

В. Малахов: Головне, що міг я сказати щодо уроків Чорнобиля, я, здається, вже сказав. Залишається підсумувати. Світ нині стає таким, що в ньому як ніколи важливою виявляється не лише відкритість, а й точність – саме прагнення до точності. Аморально і злочинно замовчувати важливу для людей інформацію, втім аморально й підмінювати її відчайдушною патетикою, ідеологічним накачуванням. Потрібно вчитися поєднувати обачливу тверезість і глибинний оптимізм – без цього сьогодні по-людськи не проживеш. Потрібно вміти йти на моральний ризик, вміти обстоювати правду (пам'ятаючи, зокрема, що за певних обставин вона може бути й найкращими ліками). Потрібно, зрештою, пам'ятати, що в бутті ми не самі – одні, що за поверхнею речей (такою звичною, радісною, святковою) на нас можуть очікувати найнесподіваніші сюрпризи і жахи, що епоха безпроблемного усвідомлення себе господарями Всесвіту для нас, людей, скінчилася. Життя вразливе і схильне до перероджень.

М. Карпан: Багато хто хоче знати, куди енергетики подінуть 440 енергетичних реакторів, коли ті відпрацюють свій ресурс. Куди прибрати опромінене паливо, котрого у 2020 році буде вже 600 тисяч тонн? Кардинальне розв'язання цього питання повсюдно ВІДКЛАДЕНЕ, поки що прийняте рішення зберігати опромінене паливо у тимчасових сухих контейнерах.

Куди і як прибрати 5 тонн (за іншою оцінкою, 10 тонн) плутонію, розсипаного по планеті після випробувальних вибухів атомних бомб, після викидів у довкілля відходів атомних

виробництв, після аварій на атомних об'єктах? Вирішення відкладене.

Куди подіти мільярди (!) кубометрів радіоактивних відходів (тільки в Україні їх 134 млн м³)? Вирішення відкладене.

Не може атомна енергетика бути альтернативою “віджилий” теплової енергетиці (вугілля – на 100 років, нафти й газу – на 25 років), тому що вона смертельно небезпечна “відкладеним” розв'язанням своїх наболілих проблем. Життя буквально силоміць підштовхує людей до розвитку енергетики з поновлюваними ресурсами (вітер, сонце, енергія припливів, геотермальна енергія тощо).

4.

О. Пахльовська: “Місто Прип'ять зупинилось у часі, як стрілки годинника, знайденого на руїнах Хіросіми, що перестав іти у момент вибуху”. – пише Річард Стоун у статті “Довга тінь Чорнобиля” в журналі “National Geographic” (квітень 2006).

Щоб людське існування не спинилось у часі, як стрілки того годинника, основний захист – це ПАМ'ЯТЬ, форма морального спротиву, особистісного і суспільства в цілому. Пам'ять емоційна – і пам'ять “організована”: історія. Словом, реальне (а не спекулятивне чи міфологічне!) знання того, що сталося. Важко побудувати цю пам'ять сьогодні, в умовах постмодерної – а головне, постгуманістичної – культури в її пострадянському варіанті, де ідеологічну параною замінила френезія ринку, – і де людина великою мірою й сьогодні нічого не варта. Але тим імперативнішою є ця потреба.

Захист – це правда. Ми стоїмо перед лицем одного з найбільших обманів ХХ ст. Перед Саркофагом Брежнє, з усіма його загрозливими тріщинами. Спершу політичні злочинці між Банковою і Кремлем – на чолі з “перебудовником” Горбачовим – зімкнулися кільцем, аби люди не знали правди. Далі працюють над цим міжнародні лоббі. Серед руйнівних факторів Чорнобиля науковці не випадково називають *дію невідомості на психіку людини*. Людина, яка не знає, що з нею станеться завтра, що з нею відбувається сьогодні, не може конструктивно будувати майбутнє. Отже, є ризик, що вичахатиме енергія будівництва, затихатиме пульс нації, яка почуває себе лише “відпрацьованим матеріалом” якогось неспоясного у своїй

абсурдності експерименту. Дія брехні – це як дія самої радіації на генетичний код живого організму: радіація, опромінюючи клітину, міняє її спадкову інформацію, ведучи до канцерогенних процесів.

Захист, нарешті, – це відповідальність. Забуте слово. Таке непристойно “ангажоване” в постмодерному світі. Той суперсаркофаг, який мають побудувати до 2008 р. і який має коштувати плюс-мінус мільярд євро, має убезпечити Україну і світ на сто років. Отже, у спадок і пра-правнукам сьогоднішніх підлітків лишаємо обов’язок – *продовжувати латати цю Чорну Діру української і світової історії*.

Далекі від модерного часу, люди з племені мазай кажуть, що землю людині позичили... її діти. Загублені серед африканських пустель люди знають те, чого ЩЕ (або ВЖЕ) не знає “цивілізований світ” з його новітнім варварством.

Глибоко символічним є той факт, що розв’язання “газової війни” проти України, цинічний шантаж Росії проти нашої держави почався саме в 20-літню річницю Чорнобиля. Саме цей шантаж поставив нас перед необхідністю повернення до ядерної енергії. Прикладів розумного використання ядерної енергії чимало. Франція, яка свого часу, на відміну, скажімо, від Італії, пішла шляхом розбудови ядерної енергетики, – сьогодні є незалежною від російської “енергократії”. Чи, скажімо, Японія, що не має власних газу й нафти: у країні з її перманентними небезпеками землетрусів, з її нестачею території – є плюс-мінус півсотні високонадійних ядерних станцій.

Однак в українських умовах повернення до ядерної енергії відбувається в “довгій тіні”, яку відкидає Чорнобиль. Важко не вчитати в цьому зашифрованого грізного попередження. Тому пам’ять і свідомість Чорнобиля – це тяжкі кола Чистилища для нашої нації. Не пройшовши ці кола, не можна повернутися до нормального життя.

Мені б страшенно не хотілось, аби Україна мала “планетарну місію”. Хотілося б бачити свою країну нормальною державою в колі інших нормальних держав. Але, на жаль, опосередковану планетарну місію Україна все ж має. Чорнобильська катастрофа прискорила падіння Радянського Союзу. Втім цього виявилось мало. Потрібна була Помаранчева Революція, – власне, повстання проти брехні, – аби почав хитатися Берлінський мур уже тепер на пострадянській території.

Якщо в найближчі роки цей процес стане необоротним, можливо, це дасть змогу регенеруватись і консолідуватися демократичним силам і в самій Росії. Жорстокість, цинізм, насилля над людиною були єдиним законом серед беззаконня Сталінської Зони як початку радянської системи. Зона Чорнобильська стала її завершенням, убивчою сублимацією цього морального хаосу.

Щоб життя мало сенс для наступних поколінь, рано чи пізно має закінчитися “чорнобильський час” і української і російської історії. Маємо остаточно вийти ЗА МЕЖІ ЗОНИ, зарезервувавши за нею роль моторошного музею минулого.

Лише тоді Чорнобиль залишиться власне в минулому – страшним уроком. Доки цей катарсис не буде пережитий, минуле буде повертатися. Минуле буде фатально ставати майбутнім.

Україна ще раз спробувала зупинити Хаос. Зробила перший крок за межі Зони.

Хочеться вірити, що їй це вдалося. Хочеться вірити, що назавжди.

В. Малахов: Про “спротив людства” у зв’язку з Чорнобилем говорити якось не хочеться. Не втішають мене гучні демонстрації, масові заходи – вони завжди мають присмак політики, що сіє ненависть, заганяє конкретних людей у безвихідь... Так, треба домагатися правди. Але вся суть саме в конкретних людях, конкретних людських стосунках. Як тоді, у травні 86-го – хтось від нас сахався, хтось одразу ж пропонував допомогу. Та мережа взаємної доброти, що оберігає нас від лиха, падіння, відчаю, – вона ж, либонь, для багатьох стала відкриттям саме чорнобильської доби...

Втім, доба ця не минула, тож не варто поспішати з висновками. Всередині саркофага щось тліє, точаться якісь процеси. Що відбувається там насправді, достеменно, здається, не знає ніхто.

М. Карпан: Люди швидко все забувають. Не є винятком і подвиг народу в Чорнобилі. Після вибуху чорнобильського реактора минуло лише 20 років. Можна підбити перші підсумки. Вони такі – жодної з головних чорнобильських проблем розв’язати так і не вдалось. І, мабуть, тому минулого року МАГАТЕ наважилось на оприлюднення доповіді, в якій було

проголошено, що “наслідки чорнобильської аварії виявилися перебільшеними”. Що “внаслідок трагедії загинуло не більш як 4 тисячі осіб, а території радіоактивного контролю виявилися безпідставно великими, і їх треба негайно скорочувати”.

Таким чином, атомне лобі намагається довести нам, що в Чорнобилі не сталося нічого страшного. Нам кажуть – люди втомилися від нагадувань про Чорнобиль. Ось так стирається суспільна пам’ять, так втрачається досвід народної солідарності та жертвності.

Якщо цю доповідь залишити без уваги, то ще через 20 років МАГАТЕ проголосить, що Чорнобильської катастрофи взагалі не існувало і що радіація тільки покращує людську популяцію на планеті.